

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І. Г. Коцюба

Житомирський державний технологічний університет
вул. Черняхівського, 103, м. Житомир, Україна. E-mail: kotsuba28@yandex.ua

Наведено схему рекреаційно-економічного районування Поліського регіону. Обґрунтовано пропозиції щодо впорядкування та вдосконалення нормативно-правової бази рекреаційної діяльності. Обґрунтовано можливість створення на території Поліського регіону рекреаційних кластерів, що базуються на використанні виявлених територіальних переваг щодо організації рекреаційної господарської діяльності. Окреслено перспективні напрями їх діяльності. Розроблено перспективну модель динамічного розвитку рекреаційного господарства Полісся, яка базується на інтенсивній мобілізації ресурсів і спільних зусиль, територіально та організаційно активізованих шляхом створення кластерів. Її реалізація сприятиме підвищенню конкурентоспроможності рекреаційного господарства регіону. Запропоновано шляхи оптимізації рекреаційного господарства Полісся в напрямку інтенсифікації інноваційної, інвестиційної та маркетингової діяльності в галузі, а також її екологізації.

Ключові слова: Полісся, рекреація, екотуризм, районування.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РЕКРЕАЦИОННОГО ЛЕСОПОЛЬЗОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО ФОНДА ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ

И. Г. Коцюба

Житомирский государственный технологический университет
вул. Черняховского, 103, м. Житомир, Украина. E-mail: kotsuba28@yandex.ua

Приведена схема рекреационно-экономического районирования Полесского региона. Обоснованы предложения по упорядочению и совершенствованию нормативно-правовой базы рекреационной деятельности. Обоснована возможность создания на территории Полесского региона рекреационных кластеров, которые базируются на использовании выявленных территориальных преимуществ по организации рекреационной хозяйственной деятельности. Намечены перспективные направления их деятельности. Разработана перспективная модель динамического развития рекреационного хозяйства Полесья, которая базируется на интенсивной мобилизации ресурсов и совместных усилий, территориально и организационно активизированных путем создания кластеров. Ее реализация будет способствовать повышению конкурентоспособности рекреационного хозяйства региона. Предложены пути оптимизации рекреационного хозяйства Полесья в направлении интенсификации инновационной, инвестиционной и маркетинговой деятельности в отрасли, а также ее экологизации.

Ключевые слова: Полесье, рекреация, экотуризм, районирование.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Екологічний туризм (екотуризм) набуває усе більшого поширення у сучасному світі. Причому, темпи зростання популярності екологічного туризму прямо пропорційні темпам зменшення кількості незмінених природних та традиційних культурних ландшафтів. Проаналізувавши основні напрями розвитку екологічного туризму у світі, а також, беручи до уваги основні положення концепції "сталого розвитку", можемо зробити висновок, що екотуризм – це туристська діяльність, метою якої є пізнання особливостей малозмінених природних і традиційних культурних ландшафтів за умови збереження ландшафтного різноманіття. Основні концептуальні положення даного підходу викладені в працях В.В. Волошина, М.Д. Гродзинського, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, В.І. Олещенка, Л.Г. Руденка, В.Я. Шевчука, Ю.Р. Шеляг-Сосонка, П.Г. Шищенко, та інших. Фундаментальним аспектам формування і розвитку екомереж присвячені також праці Ю.Р. Шеляг-Сосонка (1999), П.Г. Шищенко, М.Д. Гродзинського (2001), В.А. Барановського (2001), Т.Л. Андрієнко (1991), С.М. Стойка (1995, 2004), К.М. Ситника (1995), М.А. Голубця (1997), Никифорова В.В. (2010). Слід відзначити вагомий внесок Л.Г. Руденка (1999, 2001), І.О. Горленко (2001), Н.Р. Малишевої, В.І. Олещенка (2001), В.М. Пашенка

(2000) у розробку концептуальних основ екомереж в руслі міжнародної стратегії узгодженого розвитку, обґрунтування географічних аспектів їх формування [1–8].

Метою роботи є аналіз природно-заповідного фонду і чинників формування регіональної екологічної мережі, виділення та аналіз її структурно-функціональних елементів, обґрунтування соціально-екологічного значення перспективної екомережі в досліджуваному регіоні.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Відповідно до зазначеної мети були сформульовані та вирішені наступні завдання:

- проведений аналіз теоретико-методологічних напрацювань і нормативно-правових актів формування і розвитку екомереж, історичних передумов дослідження та становлення елементів регіональної екомережі;
- досліджено динаміку функціональної та територіальної структур територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- розроблена схема рекреаційного районування території Полісся;
- виявлені потенційні резерви та визначені пріоритети розвитку і стратегічні напрями вдосконалення територіальної організації рекреаційного господарства Поліського регіону з метою всебічного

задоволення різноманітних рекреаційних потреб населення.

Для узагальнення теоретико-методологічних засад формування раціональної територіальної структури рекреаційного господарства використовувався монографічний метод. У процесі збору та обробки фактичного матеріалу широко застосовувались методи: статистико-економічні, порівняльний, систематизації, формалізації, моделювання, експертних оцінок, нормативний та балансовий. Вивчення територіальних особливостей розвитку рекреаційного господарства та проведення рекреаційного районування базувалось на застосуванні картографічного методу. В ході підготовки роботи та обробки інформації широко використовувались інформаційні технології: окрім стандартного пакету офісних програм, – програми MapInfo, ArcView, засоби мережі Інтернет.

Рекреаційні потреби населення Житомирської області визначають його наступні характеристики: у співвідношенні міських і сільських жителів трохи переважає перша група, у статеві-віковій структурі дещо більше жінок, найбільша частка при поділі населення за віком припадає на групу людей активного віку (27,5 %) та осіб старшого віку (23,6 %), понад третина сімей мають дітей до 18 років, матеріальні доходи двох третин населення області нижчі прожиткового мінімуму, тільки чверть населення вважає стан свого здоров'я добрим [8].

Через наявність представників різних груп населення потрібно розвивати різноманітні види рекреаційних занять, розширювати та оновлювати асортимент рекреаційних послуг, хоча найбільш затребуваними з огляду на характеристики населення області будуть такі види рекреаційної діяльності, як лікувально- та профілактично-оздоровчий, культурно-розважальний, пізнавальний, агро-оздоровчий, духовно-релігійний. Важливе значення по охороні здоров'я населення відіграють рекреаційні ресурси. Курортно-рекреаційні ресурси області визначаються як ефективний інструмент, що дозволяє впливати на поліпшення економічної, соціальної й екологічної ситуації [1, 7].

За наявності рекреаційних ресурсів Житомирщина посідає одне з провідних місць у державі. Курортно-рекреаційні ресурси області визначаються як ефективний інструмент, що дозволяє впливати на поліпшення економічної, соціальної й екологічної ситуації; однак його розвиток пов'язаний із низкою проблем, які випали на 2013 рік. У Житомирській області 1122,1 тис. га лісів, лісистість території становить близько 34,1 %, на одного мешканця припадає 0,7 га лісу. Територією області протікає 221 річка довжиною понад 10 км, загальною протяжністю 5366 км, на річках побудовано 41 водосховище з запасами води понад 160 млн.м³ та 799 ставків загальною площею водного дзеркала близько 10 тис. га. Останніми роками у зв'язку з відсутністю у лісгосподарських підприємств коштів і недостатністю матеріально-технічних засобів зменшились обсяги робіт з догляду за лісовими насадженнями, що призвело до погіршення їх стану. На території області нараховується 23 парки-пам'ятки садово-паркового

мистецтва; в тому числі: п'ять – загальнодержавного і 18 місцевого значення. Загальна площа – 361,84 га. Три дендропарки займають площу 14,9 га. На державному обліку в області перебуває 3202 пам'яток, у тому числі археології – 805, історії – 2317, монументального мистецтва – 80 [1, 8].

Роль регіональної екомережі в природному регіоні є визначальною і багатогранною. Формування екомережі, яке сприяє збалансуванню природокористування, покращенню умов життєдіяльності населення, спрямоване на підтримання динамічної рівноваги між природними та антропогенними ландшафтами в регіоні, структурні елементи екомережі є центрами цено- і генофондів, еталонними геосистемами зі значними запасами унікальних природних ресурсів, вони мають естетичне, культурне, просвітницько-виховне значення.

Перехід до впровадження стратегії сталого еколого-економічного і соціального розвитку регіону вимагає комплексного підходу у використанні всіх природних ресурсів, включаючи заповідний фонд [2, 4].

Житомирська область – унікальний регіон з багатими природними умовами і ресурсами. Особливу цінність мають лісові ресурси та заповідні території, які відіграють важливу роль у подоланні сучасних соціально-економічних проблем і забезпеченні оптимальної для проживання людей якості середовища, адже здоровий відпочинок людини, відновлення її фізичних і духовних сил позитивно впливають на економічний ефект у сфері матеріального виробництва та розумової праці, що сприяє підвищенню добробуту й культурного рівня населення. Тому рекреаційна сфера розглядається економістами як складова частина єдиного народно-господарського комплексу.

Нами було проведено дослідження на предмет використання рекреаційного потенціалу Житомирського регіону. В лісовому фонді підвідомчих підприємств облуправління нараховується нині 144 заповідні об'єкти загальною площею 104022,3 га, або 14 % від загальної площі підвідомчих лісів обласного управління лісового та мисливського господарства. Серед них 15 заповідних об'єктів загальнодержавного значення, які займають площу 26947 га, в тому числі: природний заповідник – один, площею 20104 га; заказники загальнодержавного значення – 10, площею 6757 га; пам'ятки природи – два, площею 51 га; парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – два, площею 35 га. 129 заповідних об'єктів мають статус місцевого значення, які займають площу 77075,37 га, в тому числі: дендрологічні парки – 2, площею 10,1 га; заказники місцевого значення – 117, площею 77004,5 га; пам'ятки природи – 10, площею 60,77 га.

Розвиток туризму на основі мережі природоохоронних об'єктів гарантує збереження їх рекреаційного потенціалу на майбутнє, а також сприятиме вирішенню соціальних та економічних проблем регіону у цілому завдяки створенню нових робочих місць для місцевого населення, збільшенню фінансових надходжень у місцеві бюджети, а також сприятиме розвитку культури і відтворення народ-

них традицій [5].

При цьому слід відзначити, що зручне географічне розташування Житомирської області, добра збереженість її унікальної природи та мальовничі ландшафти створюють усі передумови для того, щоб у майбутньому вони стали одним із пунктів міжнародного туризму. А тому уже зараз, виходячи із стратегії регіонального розвитку Житомирщини, необхідно розпочати роботу щодо створення перспективної еколого-економічної територіальної схеми розвитку регіону, яка повинна враховувати мережу природоохоронних територій усіх регіонів та включати еколого-економічні проекти розвитку всього туристично-рекреаційного комплексу.

На особливу увагу заслуговує питання надання екологічної спрямованості неорганізованому «дикому» туризму, що призводить до різкого зниження чисельності тваринного світу, порушення стану водних джерел, знищення молодняка цінних порід дерев та рослин трав'яного покриву, порушується баланс у природі. Альтернативою повинно стати створення природоохоронними службами спільно з громадкістю впорядкованих туристичних маршрутів, екологічних стежин тощо і добре налагодженою системою контролю.

Дослідження свідчать, що природно-заповідний фонд поряд із природоохоронним має і безпосереднє рекреаційне призначення, що сприяє реалізації стратегії раціонального природокористування в регіоні, розв'язанню актуальних соціально-економічних проблем.

Раціональна організація рекреаційної управлінської діяльності може проводитися за умови виділення рекреації в окремий вид економічної діяльності, розробки державної політики України у рекреаційній сфері. Основними пріоритетами модернізації рекреаційного потенціалу регіонів України виступають: розвиток матеріально-технічної бази рекреаційної сфери в адміністративно-територіальних одиницях, перехід до застосування міжнародних стандартів у туристському процесі, удосконалення нормативно-правової бази функціонування рекреаційної галузі, посилення контролю за встановленням та застосуванням економічно обґрунтованих цін і тарифів на послуги, аналіз функціонування ліцензіїв туристської діяльності та підвищення ефективності їхньої роботи, розробка заходів щодо формування висококваліфікованого кадрового корпусу в рекреаційній сфері, підвищення рівня інформованості громадян із питань організації безпеки рекреаційної діяльності [2].

У роботі йдеться про нагальну необхідність створення Центрів туризму, оздоровлення та відпочинку у регіонах України, які координували б запити і пропозиції на ринку рекреаційних послуг, виконували б рекламно-інформаційні функції щодо можливостей регіону, зосереджували б науково-методичну роботу у рекреаційній сфері на регіональному рівні.

Пропонується туристські підприємства поділяти на групи залежно від класу обслуговування: «люкс», перший, туристський, економічний. Потенційним споживачам туристських послуг, таким чином, буде

легше вибрати із великої кількості турфірм ту, яка найбільше відповідає їхнім фінансовим можливостям. При цьому можливі і диференційовані підходи з боку держави до господарської діяльності туристських підприємств.

Розширити ресурсно-рекреаційний потенціал території Житомирської області пропонуємо за рахунок парарекреаційних ресурсів (ширше залучення до рекреаційної діяльності архітектурних об'єктів та комплексів, які не мають пам'яткоохоронного статусу, активніше використання пам'яток виробничої архітектури, повніше задіяння у рекреації пам'яток природи як об'єктів огляду, більше використання рекреаційних можливостей місць, пов'язаних із певною етнічною або релігійною громадою, життям і діяльністю відомих людей, у тому числі іноземців), створення нових об'єктів рекреації, рекреаційних угідь, рекреаційних закладів (організація нових археологічних заповідних територій, встановлення незвичних пам'ятників, нове змістовне наповнення міських парків, створення нових і розширення площі існуючих цінних для рекреації природоохоронних територій, організація Древлянського історико-культурного заповідника, відкриття унікальних музеїв), організації сучасних рекреаційних заходів, освоєння резервних рекреаційних територій, площа яких складає 130 тис. га.

Урівноважити інфраструктуру та трудовресурсну складову рекреаційного потенціалу Житомирщини з його ресурсно-рекреаційними можливостями потрібно через удосконалення рекреаційної інфраструктури (збільшення кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів, ліцензіїв туристської діяльності та їх рівномірніше поширення територією регіону, обладнання пляжів, організованих місць відпочинку, оглядових майданчиків, маркування доріжок і стежок для теренкуру, трас проходження маршрутів при організації туристських походів, збільшення кількості та сучасне облаштування будинків мисливців і рибалок, будівництво мотелів, кемпінгів, туристських баз, ботелів, лотелів, молодіжних баз та інших закладів розміщення, оновлення Черкаського порту, річкових пристаней, створення пунктів дорожнього сервісу вздовж транспортних коридорів, які проходять регіоном тощо) та збільшення кількості рекреаційних послуг, розширення їхнього асортименту і зростання якості (створення нових рекреаційних підприємств, підвищення кваліфікації трудових ресурсів, збільшення зайнятих у рекреаційній господарській діяльності).

Наступним етапом було виявлено потенційні можливості, стимули та обмеження розвитку рекреаційного господарства у Поліському регіоні, охарактеризовано сучасний стан та проаналізовано структурно-динамічні характеристики його територіальної організації, здійснено економіко-рекреаційне районування території Полісся.

Незважаючи на наявність на Поліссі передумов, сприятливих для функціонування рекреаційного господарства в регіоні, останнє характеризується низьким рівнем розвитку. Незадовільними лишаються як кількісні показники забезпеченості регіону закладами рекреаційної інфраструктури, так і якість матеріально-технічної бази останніх. Результатом

аналізу сучасного стану рекреаційного господарства Полісся стало виявлення значних внутрішніх диспропорцій у забезпеченості рекреаційними ресурсами і закладами рекреаційної інфраструктури та рівнем їх використання. Так, Житомирщина, що випереджає інші області регіону за більшістю показників перших двох груп, за рівнем туристичної активності поступається Волинській та Рівненській

областям. Проте і останні повністю не використовують свого рекреаційного потенціалу.

На основі врахування результатів ресурсного, курортологічного, економічного та екологічного аналізу було здійснено районування території Полісся за рівнем розвитку рекреаційного господарства (рис. 1).

Рисунок 1 – Економіко-рекреаційне районування Полісся

Загрозами, що можуть стати на заваді розвитку рекреаційної справи на Поліссі, можуть бути: конкуренція з боку суб'єктів рекреаційної господарської діяльності з інших регіонів і країн; низький попит на рекреаційні послуги, що надаються в регіоні; незадовільний рівень інформованості потенційних споживачів та інвесторів про рекреаційні можливості регіону; подальше зниження рівня платоспроможного попиту з боку населення, обсягів фінансування та інвестування галузі, погіршення екологічної ситуації в регіоні; спад атрактивності рекреаційних ресурсів природного й антропогенного походження внаслідок нераціонального їх використання та організації недостатньо ефективних заходів щодо їх охорони; недостатність підприємницької ініціативи в рекреаційній галузі регіону.

У процесі роботи одержано нові наукові результати, спрямовані на удосконалення територіальної організації рекреаційного господарства регіону і розв'язання важливого науково-прикладного завдання по підвищенню ефективності його функціонування в сучасних умовах. Це знайш-

ло відображення у поглибленні методологічних основ дослідження проблем оптимізації територіальної організації даної галузі та обґрунтуванні пріоритетів перспективного розвитку рекреаційної господарської діяльності на Поліссі. Проведені дослідження дозволяють зробити наступні висновки.

В основу сталого розвитку області повинна бути покладена політика, спрямована на формування стратегії раціонального природокористування, гармонізацію соціальних, екологічних і економічних пріоритетів. Заповідний фонд відіграє неабияку роль у розвитку єдиного народногосподарського комплексу Житомирської області.

Сучасна актуалізація проблем оптимізації територіальної організації продуктивних сил, що належать до магістральних напрямів наукового дослідження, пов'язана зі зміною парадигми розвитку українського суспільства. Значне місце в ній посідає проблема соціального розвитку, зокрема, рекреації. Основною проблемою, що стосується реалізації даного суспільного явища в нових умовах,

є підвищення ефективності рекреаційного господарства, в межах якого воно відбувається.

Рекреаційне господарство, як особлива структура, що забезпечує реалізацію рекреаційних потреб суспільства, виконує ряд важливих функцій: рекреаційного відтворення, оздоровлення, розвитку, комунікаційну, економічну та інші. Проте, воно досі не є офіційно визнаною галуззю національної економіки, що створює певні перешкоди його ефективному розвитку.

Аналіз ресурсних передумов розвитку рекреаційного господарства на Поліссі свідчить, що регіон володіє достатнім потенціалом для успішного функціонування галузі, який, проте, на сучасному етапі використовується далеко не у повній мірі. Незадовільні показники роботи рекреаційного господарства Полісся пояснюються не лише кризовими явищами в економіці регіону та тими наслідками у виробництві та споживанні рекреаційних послуг, що з цього випливають. Погіршення ситуації в галузі зумовлене також: покращенням можливостей для розвитку візного туризму, якими активно користуються середній клас; низькою якістю рекреаційного сервісу у порівнянні із зарубіжними аналогами; сприйманням ролі рекреаційної галузі у соціально-економічному розвитку регіону як другорядної; втратою зв'язків, у тому числі, рекреаційних, з колишніми республіками СРСР; відмовою від керованої системи розподілу і розповсюдження путівок тощо.

Основними проблемами розвитку рекреаційного господарства в регіоні є брак фінансових ресурсів, значна зношеність основних виробничих фондів, застаріла матеріально-технічна база, низький попит

на рекреаційні послуги в регіоні, зумовлений як недостатньо високою якістю рекреаційних послуг, так і поганою інформованістю потенційних споживачів щодо можливостей відпочинку в регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т., Оніщенко В., Лукаш О. Екологічна мережа Українського Полісся // *Жива Україна*. – № 8. – Київ, 1998. – С. 3–4.
2. Николаенко Д.В. Рекреационная география. – М., 2001. – 321 с.
3. Вакаренко Л. П., Мовчан Я. І. Методологія управління екомережею та пов'язаними з нею територіями ПЗФ // В кн.: *Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття: стан та перспективи*. – К.: „Хімджест”, 2003. – С. 93–106.
4. Поліщук В., Бажнюк В. Біогеографічне районування України // *Розбудова екомережі України*. – К.: Техпринт, 1999. – С. 37–41.
5. Попович С. Ю. Природно-заповідний фонд України: аналіз та заходи реорганізації // В кн.: *Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття: стан та перспективи*. – К.: „Хімджест”, 2003. – С. 73–92.
6. Руденко В.П., Трофимчук О.М. Український природно-ресурсний потенціал: Серія оцінкових картосхем: Ч. 2. – К.: УІНС, 2000. – 186 с.
7. Руденко Л.Г. Фундаментальні географічні дослідження та їх прикладне значення у сучасних умовах // *Український географічний журнал*. – 2003. – № 1. – С. 34–39.
8. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. – К.: Центр навч. літ-ри, 2007. – 312 с.

ENVIRONMENTAL ASSESSMENT OF RECREATIONAL FOREST MANAGEMENT ON THE TERRITORY OF THE NATURE RESERVE FUND OF ZHYTOMYR REGION

I. Kotsyuba

Zhytomyr State Technological University
vul. Chernyakhovskogo 103, Zhytomyr, Ukraine

In the article, the scheme of recreational-economic zoning of the Polesye region is presented. The ways to streamline and improvement of the legal base of recreational activity are grounded. The possibility of creation of recreational clusters on the territory of the Polesye region is substantiated on the basis of the use of the identified territorial advantages in organization of recreation of economic activity, promising directions of their activity are also outlined. It is developed a promising model of dynamic development of Polesye's recreational facilities, which is based on the intensive mobilization of resources and joint efforts, activated territorially and administratively through the creation of clusters, implementation of which will induce the competitiveness of recreational farms in the region. The ways to optimise the recreational facilities of Polesye in the direction intensifying the innovation, investment, and marketing activities in the sector as well as its ecologization are offered.

Key words: Polesye, recreation, ecotourism, zoning.

REFERENCES

1. Andrienko, T., Onishchenko, V., Lucas, A. (1998), “Ecological network of Ukrainian Polesye”, *Zhyva Ukraina*, no. 8, pp. 3–4.
2. Nikolaenko, D.V. (2001), *Rekreacionnaya geografiya* [Recreational Geography], VLADOS, Moscow, Russia.
3. Vakarenko, L.P., Movchan, Y.I. (2003), “The methodology of management of ecological network and NRF associated territories”, in *Conservation of biological diversity: status and prospects*, Himdzhest, Kyiv, Ukraine, pp. 93–106.
4. Polishchuk, V., Bagnyuk, V. (1999), “Biogeographic regionalization of Ukraine”, in *Building an ecological network in Ukraine*, Tehprint, Kyiv, Ukraine, pp. 37–41.
5. Popovic, S. (2003), “Nature Reserve Fund of Ukraine: analysis and restructuring measures”, in *Conservation of biological diversity: status and prospects*, Himdzhest, Kyiv, Ukraine, pp. 73–92.
6. Rudenko, V.P., Trofimchuk, O.M. (2000), *Ukrainskyi pryrodno-resursnyi potentsial: Seriya otsinkovykh kartoskhem* [Ukrainian natural resource potential: Series of evaluation charts] part 2, UINS, Kyiv, Ukraine.
7. Rudenko, L.G. (2003), “Fundamental geographical studies and their practical significance in the modern conditions”, *Ukrainian geographic journal*, no. 1, pp. 34–39.
8. Fomenko, N.V. (2007), *Rekreatsiyini resursy ta kurortologiya* [Recreational Resources and Resorts], Tsentri navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла 24.01.2014.

